

Prohodul statului de drept

*Prof. univ. dr. **Verginia VEDINAȘ***

Membru corespondent al

Academiei Oamenilor de Știință,

Președinte al Institutului de Științe Administrative „Paul Negulescu”

1. Multe sunt problemele care ne fac să ne punem această întrebare și la fiecare dintre ele am putea să ne oprim în rândurile ce urmează. Dar nu o vom face. Ar fi o ambiție prea mare și greu de dus până la capăt în spațiul limitat al unui editorial. Așa că ne oprim la una dintre ele, care ne preocupă de multă vreme. Cu care ne întâlnim în viața noastră profesională mult mai des decât ar fi normal să se întâmple și, mai ales, când îmbrăcăm roba de avocat. Este vorba despre deciziile Curții Constituționale și forța lor obligatorie în fața celorlalte autorități ale statului. Cunoaștem cu toții că art. 147 din Constituție proclamă caracterul lor general obligatoriu și faptul că au putere numai pentru viitor, alături de precizarea obligativității publicării lor în Monitorul Oficial.

Până la revizuirea din 2003 a Constituției, se prevedea o posibilitate, pe care Legea nr. 429/2003 a suprimat-o. Ea viza dreptul Parlamentului, exercitat cu o majoritate calificată de 2/3, de a înlătura decizia Curții prin care o lege era declarată neconstituțională prin votarea legii în aceeași formă.

Prin această soluție au încercat „părinții” Constituției din 1991 să concilieze rolul Parlamentului de unică autoritate legiuitoare și de organ reprezentativ suprem cu cel de gardian al supremației Constituției pe care îl are Curtea Constituțională. În forma inițială a Constituției, a câștigat Parlamentul, prin dreptul de a înlătura efectele deciziei Curții Constituționale. În cea rezultată în urma revizuirii, a câștigat Curtea Constituțională, s-a considerat că acel caracter „general obligatoriu” pe care îl proclamă art. 147 pentru deciziile Curții Constituționale trebuie să se răsfrângă asupra tuturor subiectelor de drept, inclusiv asupra Parlamentului. O fi fost bine că s-a procedat astfel, o fi fost rău? În discuțiile purtate cu regretatul nostru Profesor Antonie Iorgovan, nu de puține ori l-am auzit exprimându-și regretul că a acceptat să se renunțe la soluția inițială, având în vedere „ineditul” soluțiilor pe care le pronunță uneori Curtea Constituțională.

În ceea ce ne privește, nu-i împărtășim regretul marelui nostru profesor, trecut prea devreme la îngerii să-i inițieze și pe ei în tainele dreptului public. Și, ca să ne menținem simțul umorului pe care regretatul nostru profesor îl avea cu asupra de măsură, speram să nu-i lase și pe ei restanțieri, sau, Doamne ferește, să repete anul, așa cum se întâmpla cu noi, studenții Domniei Sale.

Spunem că nu suntem de acord pentru că este nevoie să existe o autoritate publică a cărei competență și autoritate să se facă simțite atunci când forul legiuitor, organ eminamente politic, „se rătăcește” în meandrele concretului și legiferează peste limitele Constituției.

Experiența celor trei decenii ne-a făcut să înțelegem de ce sunt în stare guvernanții atunci când trebuie să servească un anumit interes politic.

2. Că lucrurile stau astfel rezultă din ceea ce se întâmplă cu deciziile Curții Constituționale în practica autorităților publice, inclusiv cea a instanțelor judecătorești sau, cu atât mai grav, a acestora. Avem în vedere modul în care sunt acestea ignorate în demersurile politice și în cele judiciare, ca și când ar avea caracter facultativ, nu obligatoriu. Iar „cireașa de pe tort”, sau mai degrabă „bomboana de pe colivă”, o reprezintă recentul proiect de lege privind justiția, prin care se oficializează, practic, caracterul permisiv al deciziilor Curții Constituționale. Instanțele judecătorești nu vor mai fi obligate să le respecte, deoarece magistrații nu vor mai răspunde disciplinar atunci când nu o fac. *Quod erat demonstrandum!*

Ce ar mai putea fi spus? Poate faptul că guvernările care se perindă în fruntea țării au „ambățul”, vorba lui Caragiale – care credem că regretă profund că nu este contemporan cu aceste vremuri, ca să le înfierceze cum numai el știa să o facă –, să facă propria lor reformă, să schimbe domeniul pe care uneori tot ele îl reformaseră, cu ani în urmă, când dețineau frâiele guvernării. Spunem aceasta pentru că Legea nr. 247/2005 cu privire la reforma justiției și cea de tristă amintire – în domeniul proprietății, prin acel *restitutio in integrum*, s-a adoptat tot într-o guvernare liberală. E adevărat că atunci nu era „împerecheată”, ca să nu spunem, din eleganță, „corcită”, cu una de altă culoare politică.

Dacă acest lucru se va întâmpla, putem să ne așezăm, liniștiți, în jurul mesei, „să gustăm din coliva statului de drept” și să cântăm prohodul democrației românești.

Spațiul de autonomie și dreptul de a fi subiect

Prof. univ. dr. **Dan Claudiu DĂNIȘOR**
Universitatea din Craiova
Centrul de Cercetări Juridice Fundamentale

Abstract

Freedom is understood in modern philosophy as autonomy and participation. But the first sense of freedom is predominant, for participation is for moderns only a means of guaranteeing autonomy. Autonomy is constituted as a "space". This space belongs to a "subject". But if these ideas seem transparent, there are some questions to which the answers usually remain confusing: "What kind of space is it that will be of autonomy?", "In what sense is it space of autonomy?", "Autonomy is the criterion of the construction of the subject space by reference to which focal point?" and "How should the subject that has this space of autonomy be defined?". I will attempt an answer to these questions, which starts from the idea that the space in question is a geometric place of rights. Then, I will try to analyze, based on the reconfiguration of the concept of space of autonomy, the right to be subject and the prohibition of dependence.

Keywords: subject, autonomy, subjective rights, slavery, servitude, forced labour, dependency.

Libertatea este înțeleasă în filosofia modernă ca autonomie și ca participare. Dar primul sens al libertății este preponderent, căci participarea nu este pentru moderni decât un mijloc de garantare a autonomiei. Autonomia se constituie ca un «spațiu». Acest spațiu este al unui «subiect». Dar dacă aceste idei par transparente, sunt unele întrebări la care răspunsurile rămân, de regulă, confuze: «Ce fel de spațiu este cel care va fi de autonomie?», «În ce sens este el spațiu de autonomie?», «Autonomia este criteriul construcției spațiului subiectului prin referire la care punct focal?» și «Cum trebuie să fie definit subiectul care are acest spațiu de autonomie?». Voi tenta un răspuns la aceste întrebări, care pornește de la ideea că spațiul despre care este vorba este un loc geometric al drepturilor. Apoi, voi încerca să analizez, într-o manieră originală, bazându-mă pe reconfigurarea conceptului de spațiu de autonomie, dreptul de a fi subiect și interzicerea dependenței.

I. Spațiul de autonomie

§1. Ce fel de spațiu este cel care va fi de autonomie?

Noțiunea de spațiu este deosebit de extensivă. Putem să facem un spațiu din aproape orice. Putem concepe la fel de bine un spațiu fizic și un spațiu al ideilor, un spațiu a ceea ce este – constatativ – și un spațiu a ceea ce trebuie să fie – normativ –,

un spațiu limitat și unul nelimitat, un spațiu ocupat și un spațiu gol, și așa mai departe. În această logică multiplă, este dificil de zis ce fel de spațiu este spațiul autonomiei care configurează libertatea subiectului.

Evidența ne spune că spațiul acesta este social, că doar pentru că există o societate se poate trasa un spațiu al subiectului, care este, evident, limitat de spațiul celorlalți subiecți. Dar spațiul social poate fi definit, la rândul lui, în feluri multiple. Putem să îl concepem într-o manieră extensivă, ca fiind un spațiu fizic, geografic, în care un grup uman își trăiește viața, sau îl putem concepe într-o manieră intensivă, esențialistă, ca liantul fundamental care ține oamenii aceia într-un grup și care devine «natură» a lor, criteriu de auto-identificare, concept auto-referențial. În epoca modernă, grupul social se auto-concepe ca grup național, așa că ieșirea din dilema opțiunii pentru o viziune obiectivă sau subiectivă asupra naturii sale poate fi făcută prin juridicizarea conceptului de națiune și prin legarea identificării primare a oamenilor ce o compun de faptul că *au drepturi*, nu de faptul că sunt situați într-un fel sau altul într-un spațiu social, indiferent de modul constituirii acestui spațiu și de modul situării în el.

Putem spune că spațiul social modern este constituit ca spațiu normativ prin raportare la ideea că oamenii au (sau nu au) drepturi autonome, față de ceilalți și față de societate, drepturi care sunt numite «naturale» pentru că nu sunt postulate ca fiind anterioare stării sociale. Spațiul care va deveni un spațiu de autonomie al subiectului este, din punct de vedere juridic și în sensul său cel mai larg, un «loc» al drepturilor. Acest «loc» este de-situaat, în sensul că el nu poate fi construit doar pe una dintre axele evocate mai sus. El nu poate fi privit doar ca spațiu fizic, cu excluderea spațiului mental (cum au făcut, de exemplu, autoritățile americane când, începând din 1991, au redefinit tortura pentru a nu include în concept anumite tehnici psihologice de interogare, pe care le-au rebotezat «metode de interogare coercitivă» și care ar fi fost încadrate ca tortură potrivit convențiilor internaționale¹), ori ca spațiu a ceea ce este, fără a lua în considerare locul a ceea ce trebuie să fie (cum se întâmplă, de exemplu, când o parte a teoriei juridice consideră că siguranța persoanei este construită prin raportare la acțiunile statului care transgresează normele juridice, fiind garantată *prin* drept, dar nu și prin raportare la normele juridice însele care pot afecta siguranța subiecților, fiind construibilă *contra* dreptului), ori ca spațiu definit prin alegerea ideologică a unor valori care restrâng spațiul autonomiei celor care adoptă alte valori (de exemplu, atunci când ordinea juridică definește domiciliul care nu poate fi violat pornind de la valorile sedentarismului, neluând în considerație modul în care nomazii își definesc spațiul vieții intime sau private, ori când căsătoria este definită prin alegerea heterosexualismului și excluderea homosexualismului, nu prin raportare la protecția egală datorată tuturor persoanelor care leagă relații intime stabile) etc.

Pentru a evita această restrângere a spațiului subiectului, care trebuie să fie spațiul autonomiei sale, noțiunea de «spațiu» trebuie să fie gândită formal, ca un fel de loc geometric al drepturilor subiectului, care este remodelat în funcție de numărul de dimensiuni luate în calcul și care se reconfigurează în funcție de natura criteriului potrivit căruia drepturile sunt situate față de subiect sau subiecți, așa cum cercul este locul geometric al punctelor aflate la aceeași distanță față de un punct dacă ne situăm

¹ Vezi M. Terestchenko, *Du bon usage de la torture ou comment les démocraties justifient l'injustifiable*, ediția numerizată Kindle, 2010, care reproduce lucrarea în forma publicată la Paris, La Découverte, 2008. Citările din edițiile numerizate nu vor indica paginile.

în două dimensiuni, dar devine sferă dacă aplicăm același criteriu în trei dimensiuni și se reduce la două puncte dacă ne situăm într-o singură dimensiune, în timp ce dacă schimbăm criteriul și construim locul geometric al punctelor dintr-un plan pentru care suma distanțelor față de două puncte fixe este constantă obținem o elipsă, iar dacă vizăm locul geometric al punctelor dintr-un plan pentru care diferența distanțelor față de două puncte fixe este constantă obținem o hiperbolă. Autonomia subiecților trebuie concepută la fel, fiind astfel mobilă, ceea ce schimbă, uneori radical, modul în care drepturile care reprezintă reflexul ei trebuie determinate.

§2. În ce sens spațiul subiectului ca loc geometric al drepturilor sale este «de autonomie»?

Noțiunea de «autonomie» este, la rândul ei, pluriformă. Pentru a face noțiunea funcțională din punct de vedere juridic, trebuie să schimbăm criteriul definirii, care de obicei este natura umană. Nu natura omului definește autonomia sa, aceasta putând fi cel mult punctul focal al acestui spațiu, ci criteriul în funcție de care sunt situate drepturile în locul geometric care este spațiul lor, așa cum criteriul distanței egale a tuturor punctelor dintr-un plan față de un punct focal este criteriul constituirii cercului, adică al situării punctelor în locul geometric.

Eu cred că *statutul* este criteriul situării drepturilor și deci al constituirii spațiului subiectului ca spațiu de autonomie. Dacă spunem că un om este sclav sau liber nu spunem ce drepturi are și cât de larg este spațiul acestor drepturi, ci determinăm criteriul situării drepturilor față de un punct focal. Un om liber nu este un sclav cu o sferă mai largă de drepturi, cum nici un sclav nu este un om liber care pierde o parte importantă a drepturilor. Libertatea sau sclavia sunt *statute*, criterii ale situării drepturilor omului, nu sfere rezultate din această situație. Un sclav poate avea drepturi, dar asta nu îl face liber, iar un om liber poate pierde o parte importantă a drepturilor sale fără să devină sclav. Dacă admitem aceste fapte, iar metoda comparativă de cercetare a sclaviei și a libertății ne determină să le acceptăm², atunci statutul unui subiect este *criteriul* constituirii autonomiei sale ca loc geometric al drepturilor sale, nu rezultatul însumării sau sintetizării acestor drepturi. Acest statut este construit social în raport de un punct focal. Dacă schimbăm numărul dimensiunilor în care se manifestă drepturile subiectului, autonomia se schimbă, chiar dacă păstrăm criteriul situării drepturilor în spațiu.

Un om liber este un om care are drepturi pe toate dimensiunile, în timp ce „sclavul este întotdeauna, în fiecare societate, exclus de la una dintre dimensiunile (sociale) considerate ca fundamentale de către această societate – o dimensiune care, în acea societate, fondează identitatea (socială) a fiecăruia și, în același timp, apartenența sa la comunitate: sclavul a suportat o pierdere de identitate. Sclavul este un om fără identitate”³. Un om poate fi autonom într-un *cerc* (familial, politic, economic etc.), dar asta nu-i asigură o *sferă* de autonomie dacă drepturile sale nu se pot situa, potrivit aceluiași criteriu, în toate dimensiunile: dacă este autonom în plan economic, dar nu este autonom în plan politic sau invers, ori dacă este autonom în plan individual, dar nu este autonom în plan familial, ori dacă este autonom în viața privată, dar nu este în viața publică, ori invers etc.

² Vezi A. Testart, *L'institution de l'esclavage. Une approche mondiale*, ediția numerizată Kindle, 2018, care reproduce lucrarea în forma publicată la Paris, Gallimard, 2009.

³ *Idem*.

Libertatea sau lipsirea de libertate, ori sclavia sau servitutea nu sunt statute transcendente, aplicabile uniform tuturor societăților în toate timpurile, ci *criterii*, statute determinate în funcție de *dimensiunile* care sunt considerate fundamentale în fiecare societate. Această construcție a scindării sociale a identității, în raport cu care se construiesc statutele care situează subiecții, este contextuală. Nici libertatea, nici lipsirea de ea nu sunt aceleași în antichitatea europeană și în cea orientală, ori în epoca greco-romană, feudală și modernă, pentru că scindarea socială care este determinantă se schimbă. Când definim statutul de sclav, de dependent, de om liber etc. conținutul conceptelor depinde de care este scindarea care polarizează societatea respectivă într-un mod original.

§3. Autonomia este criteriul construcției spațiului subiectului prin referire la care punct focal ?

Autonomia ca statut este criteriul construcției spațiului subiectului. Dar construcția se realizează prin referire la care punct focal? Autonomia este desemnată prin cel puțin două concepte – non-ingerința și non-dominația –, iar acestea comportă o multitudine de nuanțe, alegerea unei semnificații sau alteia fiind făcută să depindă, cel mai adesea, de „valoarea [...] pe care noi credem că trebuie să o acordăm caracterului normativ al naturii umane”⁴. Dar legarea punctului focal de natura umană nu îl situează în subiectivitate, ci el poate fi (și, cel mai adesea, este) situat în afara subiectului, fiind acel ceva în raport de care se limitează autonomia sa – «celălalt» (văzut ca un dominator) sau «puterea» (în diversele sale forme de manifestare). Dar, fie că este perceput ca fiind interior fie ca fiind exterior, punctul focal față de care este aplicat criteriul autonomiei este determinat prin același tip de focalizare.

Această unitate a focalizării rezultă din ideea pe care noi ne-o facem despre constrângere. Există două forme opuse de manifestare a constrângerii, care sunt rezultatul faptului că omul este conștient de dependența față de un stat arbitrar, față de un stăpân sau față de esența propriei conștiințe (de adevăratul eu) ori de bunăvoința acestor dominatori, și nu de acțiunea acestora, de ingerință. Mai întâi, îți dai seama că există multe lucruri pe care nu ești liber să le susții sau să le faci, pentru că devii conștient că trebuie să te asiguri că eviți tot ce ar putea să-l facă pe suveran (sau pe stăpân) să creadă că îl pui în umbră sau îl critici, ori să facă «adevăratul eu» să creadă că îi negi superioritatea față de aspectele neesențiale ale subiectivității tale, față de dorințele «abjecte» care îți întunecă rațiunea sau îți deformează credințele «profunde». Dacă trăiești sub autoritatea unui astfel de stat, de stăpân sau de eu, nu ai altă alegere decât să-ți disimulezi calitățile sau dorințele cât mai mult cu putință. Dacă nu o faci, este foarte probabil ca astfel de calități sau dorințe să reprezinte «drumul cel mai scurt către distrugerea cea mai sigură»⁵.

Pentru o comunitate impactul psihologic colectiv și pe termen lung al acestei forme de autocenzură este devastator. „Când o națiune întreagă este împiedicată să-și cultive talentele și virtuțile cele mai înalte, aceste calități încep să se atrofieze și poporul are tendința să decadă într-o stare abjectă și înșelătoare de apatie. [...] Dacă vrem să

⁴ Q. Skinner, *Une troisième concept de liberté. Au-delà d'Isaiah Berlin et du libéralisme anglaise*, Actuel Marx, nr. 32(2)/2002, p. 44.

⁵ Tacitus, *The Ende of Nero and Beginning of Galba. Fower Bookes of Histories of Cornelius Tacitus. The Life of Agricola*, trans. Henry Savile, Oxford, 1591, p. 2, *apud* Q. Skinner, *op. cit.*, p. 37.

permitted «fiecărui om să-și stabilească propria valoare și să năzuiască la un destin nobil», trebuie în mod necesar să stabilim și să facem să existe o «stare de libertate», o formă de guvernământ din care să excludem orice putere arbitrară sau discreționară⁶. Cealaltă formă de constrângere pe care o suporti dacă trăiești sub jugul unei puteri care nu are de dat socoteală nimănui este de a nu fi liber să te abții să zici sau să faci anumite lucruri”⁷.

Această stare de autocenzură, indiferent dacă ea este datorată prezenței unei puteri exterioare sau uneia interioare, este numită «servilism», pentru că ea pune subiectul într-o situație de «servitute» aparte, psihologică, de auto-devalorizare, de auto-amputare a unora dintre dimensiunile ființei umane. Nu contează dacă starea aceasta servilă este acceptată. Nu contează nici că ea îmbracă forma unor «legi», formulate ca drept obiectiv sau ca legi morale. Impunerea sau auto-impunerea sa prin «legi» ale unei puteri discreționare îi lipsește pe indivizi de libertate, căci „omul care trăiește sub servitutea legilor capătă, fără să își dea seama, un suflet de sclav”⁸.

Oamenii au o pasiune aparte pentru servitute, le place să fie supuși, pentru că libertatea este grea; ea implică responsabilitatea. Dacă nu vrei responsabilitatea, ceri să fii servitor, supus, dependent. Auto-plasarea în stare de servitute există în toate societățile umane. Nu contează cui te supui în mod servil, rezultatul este de fiecare dată același: o pierdere a unei dimensiuni a identității. Dacă, de exemplu, cetățeanul trebuie să se debaraseze de identitățile lui primare pentru a deveni cetățean, pentru a fi în serviciul binelui comun, el este plasat, în locul geometric al drepturilor sale în dimensiunea politică, în condiție servilă, deci nu este liber.

Dar această stare psihologică de servitute nu este impusă de existența puterii arbitrară doar supușilor, ci și celor care exercită puterea, care nu își mai pot nega natura de tirani, cum ceilalți nu își pot nega natura de supuși. Tacitus afirmă că „se povestește că Tiberius, de fiecare dată când ieșea din Curie, rostea în greacă cuvintele «O, voi oameni pregătiți pentru sclavie!», ca și cum chiar cel care refuza categoric libertatea publică era dezgustat de o decădere și de o supunere atât de servilă”⁹, nu doar a poporului, ci chiar a celor care aveau puterea publică, dar refuzau să o exercite din servilism și, pe de altă parte, dezgustat de el însuși, de faptul că el le provoca acest servilism. Nu trebuie însă să ajungem atât de departe cu tirania pentru ca statutul nostru să devină cel de «servili». Când oamenii acceptă în democrațiile actuale o inflație de norme (care nu sunt, de multe ori, necesare și, de cele mai multe ori, nu sunt proporționale cu situația pe care pretind să o stăpânească) fac același lucru pe care îl făceau senatorii romani în timpul lui Tiberius, nu își exercită libertatea politică din servilism. Lipsirea de autonomie nu implică neapărat constrângerea exterioară, prezența sau intervenția unei puteri în sfera subiectului, ci poate fi operată și din interior.

Simpla existență a puterii de dominație afectează libertatea, căci cel care este dominat, chiar dacă puterea dominatoare nu intervine niciodată, nu alege la fel ca cel care acționează în lipsa puterii de dominație. Prezența puterii dominatoare are un efect de aceeași natură cu instituirea unei amenințări cu represiunea, ambele sunt disuasive.

⁶ Salluste 1608, p. 17 [recte p. 7] [notă citată].

⁷ Q. Skinner, *op. cit.*, pp. 37-38.

⁸ G. Ripert, *Le Déclin du droit. Etudes sur la législation contemporaine*, LGDJ, Paris, 1949, p. 94.

⁹ Tacitus, *op. cit.*, p. 84, citat din Q. Skinner, *op. cit.*, p. 38.

Se pare că lipsirea de libertate are două puncte focale. De fiecare dată, punctele focale în raport cu care se aplică criteriul lipșirii de autonomie sunt considerate în conjuncție, ca două puncte care gravitează unul în jurul celuilalt, pentru că se atrag și se resping reciproc. Conceptele libertății ca non-ingerință și ca non-domație sunt construite prin raportare la acest mod de conjuncție a punctelor focale. Ele sunt, pentru că nu au *un* punct focal, ci *două, elipse sau hiperbole* ale libertății, dar nu *sfere* ale acesteia.

Pentru a determina sfera de autonomie a subiectului, trebuie să focalizăm altfel și să definim punctul focal potrivit unei metode funcționaliste, nu esențialiste. Determinarea libertății și a lipsei ei este atunci realizabilă în același mod, indiferent că este non-ingerință sau non-domație, căci ea este operată în raport cu același punct focal, care nu este o substanță, ci o procedură de scindare, de polarizare a statutelor. De asemenea, este indiferent dacă scindarea se produce obiectiv sau subiectiv. «Adevăratul eu» se scindează față de partea din subiect pe care el o percepe ca fiind fenomenală potrivit aceleiași polarizări sau aceluiași tip de polarizare. *Polarizarea societății* luată în considerare este cea care reprezintă *punctul focal* al spațiului libertății subiecților construit pe statutul autonomiei lor.

Pentru a determina care este polarizarea fundamentală a unei societăți trebuie să vedem care este dimensiunea identității a cărei pierdere atrage calificarea statutară ca dependent în societatea respectivă. Dacă societatea construiește statutul de dependent în raport de pierderea identității bazată pe apartenența la un grup de sânge și deci pe situarea, voluntară sau nu, într-un alt grup, bazat pe altă descendență, atunci polarizarea fundamentală este între «membru al clanului» și «ne-membru al clanului» sau «barbar». Nemembrii *nu pot* avea statutul de oameni liberi, barbarii sunt aservibili¹⁰, în timp ce membrii clanului nu pot avea statutul de sclavi, iar un sclav care este asimilat în grupul de sânge devine liber. Dacă societatea construiește statutul de dependent în funcție de pierderea stăpânirii asupra propriului corp, atunci polarizarea fundamentală este între proprietari și neproprietari. Cei care nu au stăpânirea propriului corp nu sunt liberi, iar cei care nu au un nivel anumit de proprietate nu sunt liberi în mod deplin. Un șerb devine liber dacă dobândește proprietatea propriului corp, iar un cetățean poate participa la exercițiul puterii, poate avea libertatea-participare doar dacă plătește un cens și în funcție de nivelul plății, al censului etc. Dacă societatea construiește statutul de dependent în funcție de înstrăinarea sau neînstrăinarea rezultatului propriei munci, atunci polarizarea fundamentală este cea între cei care nu sunt obligați să își înstrăineze forța de muncă și cei care sunt obligați să o facă, proletarii. Un proletar devine liber doar dacă devine proprietarul mijloacelor de producție și deci nu își mai înstrăinează munca. Fiecare societate își construiește polarizarea fundamentală altfel. Libertatea este în fiecare societate altceva.

Într-o societate în care identitatea oamenilor este configurată prin raportare la drepturi, nu la realități extra-juridice, este liber cel care are toate drepturile, deci o identitate juridică complexă și completă, iar dependent este cel care este lipsit de drepturi în anumite planuri, cel care nu are identitate juridică în toate dimensiunile posibile. Polarizarea socială care reprezintă punctul focal al sferei libertății este mobilă. Într-o societate a oamenilor care au drepturi de care nu trebuie să poată să se atingă nimeni, oamenii nu au *o sferă de libertate*, ci *sfere de libertate multiple*. Oamenii

¹⁰ Vezi H. Lévy-Bruhl, *Théorie de l'esclavage*, în *Quelques problèmes du très ancien droit romain*, Domat-Montchrestien, Paris, 1934.

care își bazează identitatea pe faptul că au drepturi «naturale», adică *nedependente* de societate, nu au niciun stăpân, în nicio sferă. Dacă în vreo sferă le sunt răpite sau afectate discreționar ori disproporționat drepturile, ei nu mai sunt liberi. Spațiul lor de autonomie este un spațiu de drept, nu de toleranță, în sensul că oamenii liberi pot *revendica* juridic autonomia în toate dimensiunile de situare a drepturilor. Este motivul pentru care căile juridice de garantare a drepturilor (care în democrațiile liberale moderne sunt sintetizate în conceptul de *Rule of Law*) sunt constitutive pentru libertate. Cine nu are calea acțiunii juridice în vederea conservării drepturilor sale nu este liber.

§4. Cum trebuie definit subiectul care are spațiul de autonomie?

Noțiunea de «subiect» este cea care sintetizează răspunsurile la întrebările care m-au ajutat să determin conceptul de libertate-autonomie. Subiect de drept este omul care își definește identitatea prin faptul că are drepturi, în toate dimensiunile societății, drepturi care constituie o universalitate juridică, un loc geometric, care este remodelat în funcție de numărul de dimensiuni luate în calcul și care se reconfigurează în funcție de natura criteriului potrivit căruia drepturile sunt situate în acest spațiu. Criteriul constituirii subiectului ca titular al spațiului de autonomie este statutul de libertate. Doar un om liber are drepturi și doar cel care are drepturi în toate dimensiunile este pe deplin liber, deci subiect. Acest statut este constituit opozițional și gradual, prin juridicizarea consecințelor interzicerii a tot ceea ce determină pierderea unei identități care în societatea dată ar avea drept consecință căderea în statutul de dependent. Noțiunea de subiect este deci formală și multiformă. Pentru a o substanțializa, trebuie să determinăm care este, în societatea în care este situată analiza, polarizarea fundamentală care împarte oamenii în liberi și dependenți.

Ezităările de calificare ca subiect a anumitor oameni este dată de neclaritatea statutului care reprezintă criteriul constituirii locului geometric al drepturilor în societatea respectivă și/sau a polarizării care determină atribuirea statutului. Dacă unii oameni calificați de regulă ca sclavi au unele drepturi, atunci mai sunt ei sclavi, sau sunt oameni liberi? Sunt ei subiecți dacă au doar anumite drepturi? Dacă unii oameni calificați ca sclavi nu pot fi vânduți sau nu pot fi omorâți mai sunt ei sclavi? Și dacă nu, sunt liberi? Dacă sunt într-o condiție indecisă, pot fi considerați subiecți de drept?

Răspunsurile vor fi cu necesitate confuze dacă întrebările fundamentale pe care le-am pus la începutul secțiunii nu primesc răspunsuri coerente între ele. Coerența aceasta a construcției locului geometric al drepturilor este cea care determină calificarea ca subiect de drept sau de drepturi, așa cum coerența narațiunii juridice este cea care asigură juridicizarea unui principiu¹¹. Subiecții sunt deci în același timp rezultatul și fundamentul spațiului juridic determinat ca loc geometric al drepturilor.

II. Dreptul de a fi subiect

Primul dintre drepturile care se constituie în sferile autonomiei este chiar dreptul de a fi tratat juridic *ca subiect* (*ca sui iuris*), ca om care nu are niciun stăpân, care nu este în niciun fel dependent de altcineva sau de altceva, *care este propriul său stăpân în toate dimensiunile și sferele vieții sale*. Acest drept constituie, în statele moderne

¹¹ R. Dworkin, *La Chaîne du droit*, Droit et société nr. 1/1985, pp. 51-79.

liberale, o normă secundară, material constituțională, în sensul că nimeni nu poate norma pierderea statutului de subiect de drept și că nimeni nu poate norma instituirea vreunui dominator al subiecților, adică vreo putere care se situează deasupra lor, care le este prin natură superioară, chiar dacă această putere îmbracă formă juridică: statul este suveran, nu stăpân, iar a trăi sub legi arbitrare înseamnă a trăi în servitute.

§1. A fi liber înseamnă a fi subiect

Trecerea de la feudalism către modernitate s-a făcut prin intermediul monarhiilor absolute. Acestea s-au bazat pe acordarea formală a calității de subiect celor care erau până atunci dependenți de nobilii feudali. Această eliberare de nobilime nu este totuși decât un prim pas către construirea statutului de libertate ca autonomie care reprezintă criteriul constituirii sferei de drepturi ce caracterizează subiectul de drept. Acești *eliberați* nu sunt încă *liberi*. Ei *vor deveni subiecți*, dar *sunt* deocamdată *supuși ai majestății sale*. Această utilizare instrumentală a masei dependenților de către rege contra feudalilor sau stăpânilor de sclavi, prin eliberarea lor de stăpânirile particulare, dar menținerea dependenței față de stăpânirea «generală» a regelui este întâlnită în practic toate societățile în care tinde să se instaureze o putere absolută. Monarhii absoluți europeni nu au făcut excepție. Ei au eliberat «dependenții» de seniorii lor, dar nu i-au făcut liberi. Acești «eliberați» au căpătat un statut care poate fi calificat drept statut de «personaje», dar nu ca statut de «persoane», de subiecți în sensul de stăpâni ai lor înșiși, căci ei au fost «eliberați», nu «liberi», în sensul că, deși nu mai erau supuși seniorilor, rămăneau subiecți (supuși) ai regelui, dependenți de acesta. „Întâlnim [...] relativ la sclavi [sau la alți dependenți – n.n.], o strategie tipică a regalităților: transformarea sclavilor [sau dependenților – n.n.] în personaje dotate cu un statut particular și, într-un anumit fel, privilegiat, datorită proximității lor față de putere [...]”. Specificitatea acestei categorii sociale, denumită generic «captivi regali» sau «subiecți ai regelui», rezultă din strategia utilizării lor pentru a „zdrobi o noblețe regală tot timpul gata să conteste legitimitatea regelui [...], sprijinindu-se pe acești oameni plecați de la nimic. [...] Pentru un autocrat, una dintre principalele probleme este de a-și păstra puterea în fața limitărilor pe care ar putea să i le impună o clasă guvernantă de care nu se poate debarasa [...]. Prevenirea formării unor [...] elite sau, dacă ele există, păstrarea controlului asupra lor, a fost întotdeauna obiectivul multor despoți, în Orient ca și în Occident. Pentru a reuși, despotul avea nevoie de un grup de oameni fără rădăcini și fără altă loialitate decât cea de a-l servi pe el. Acești oameni plecați de nicăieri vor fi cei mai fideli servitori ai regelui, pentru că ei au primit totul de la el și pentru că starea nu le permite să îi ia locul. [...] O astfel de strategie presupune o schimbare de statut”¹², dar nu presupune o egalare a statutului de om liber, care i-ar face posibili concurenți ai regelui, ci menținerea într-o condiție «servilă» aparte, cea de «servitor al regelui», de subiect (supus) aflat în «serviciul» lui. Nu este deloc întâmplător că a fi *în serviciul* cuiva, sau a fi *servitorul* cuiva, deși nu este același lucru cu a fi *servus* (sclav), provine, în limbile moderne, din aceeași rădăcină antică¹³. Nu este, de asemenea, o întâmplare lingvistică faptul că *subiect* și *supus* sunt, în unele limbi europene, termeni desemnați prin același cuvânt. Chiar când cuvintele diferă, a fi subiect de drept semnifică și a fi *supus* dreptului, nu doar a fi autonom. Modernitatea se instaurează doar când oamenii ies din acest statut

¹² A. Testart, *op. cit.*, ediția Kindle.

¹³ *Idem*.

ambiguu, situat între servitute și libertate, și devin subiecți, fără ca acest statut să mai implice și calitatea de supus, indiferent față de cine ar fi instituită această «supușenie».

«A fi subiect» devine o normă constitutivă pentru societatea modernă, în sensul că această normă impune tuturor celor care pot crea norme ce pot fi impuse subiecților să respecte statutul de libertate al tuturor oamenilor, care, dacă este privit în mod «negativ», implică faptul că nicio putere, indiferent de natura sa, nu poate institui vreun statut de dependență a subiectului, indiferent de sfera în care această dependență ar fi tentată. Este motivul pentru care regimurile de exercitare preventivă a drepturilor, tocmai pentru că implică tutelarea subiectului de către stat, sunt în principiu incompatibile nu doar cu democrația liberală, ci și cu statutul de subiect. Tot acesta este motivul pentru care oamenii nu pot fi instrumentalizați de vreo putere, nu pot fi transformați în instrumente manevrate după bunul plac de altul sau de stat. În temeiul demnității lor, ei sunt propriii lor *demnitari*. M-am ocupat deja de regimurile de exercitare a drepturilor cu altă ocazie¹⁴, așa că nu voi reveni. O singură remarcă: dreptul de a fi tratat ca subiect autonom implică faptul că orice constituție liberală modernă cuprinde o normă de principiu care *impune* sistemul represiv de exercitare a drepturilor ori libertăților și interpretarea *restrictivă* a condițiilor în care sunt permise excepțiile de la el, care sunt transpunerea sistemului preventiv de exercitare a acestora. De exemplu, art. 53 din Constituția României arată clar care sunt aceste condiții restrictive, căci el permite restrângerea exercițiului drepturilor ori libertăților prin instituirea unor regimuri preventive universalizabile „numai dacă se impune [...] pentru *prevenirea* consecințelor unei calamități naturale, ale unui dezastru ori ale unui sinistru deosebit de grav” (s.n.), restul motivelor de restrângere putând fi invocate doar pentru legitima lor *apărare*. Instituirea unor regimuri preventive generalizabile în materia apărării securității naționale, ordinii ori moralei publice reprezintă o încălcare a însăși calității de *sui iuris* (de subiect de drept). Această normă este presupusă ca fiind parte a oricărei constituții liberale moderne, chiar dacă ea nu este formulată în mod expres.

§2. Interzicerea dependenței

Tinta acestei interdicții poate fi mai depărtată decât pare la prima vedere. În mod imediat, ea are ca scop să elimine dependența, indiferent de terenul pe care este constituită. În mod mediat, ea are ca scop să contureze libertatea celor care se definesc prin eliberarea de dependențe. Dependența poate fi privită ca fiind instituirea unui tip de relație în care unui om îi este răpită capacitatea de a face ceea ce ar putea să facă pentru că este plasat sub puterea coercitivă a altuia, o putere coercitivă atât de intensă încât acesta din urmă îi elimină capacitatea de selecție a deciziilor și își asumă, în locul lui, această sarcină. Concepută astfel, dependența are un câmp foarte larg: orice act de coercițiune pură – în sensul că ea elimină calitatea de partener de comunicare (a posibilităților de decizie) a celui constrâns – instituie o dependență. Nu contează dimensiunea în care se manifestă această eliminare a capacității de selecție a deciziilor: ea poate fi situată în plan fizic sau psihic, în plan economic sau politic, în planul egalității sau al diferenței etc., dar efectul este același: cel care o suportă nu mai este un subiect liber. Pentru a obține sau prezerva libertatea, trebuie ca astfel de acte de coercițiune pură să fie prohibite.

¹⁴ D.C. Dănișor, *Exercițiul drepturilor – între liberalism și etatism*, în RDP nr. 3/2017, pp. 20-35.